

УДК 94(37)«280/279»

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2024-1-9>**Поліщук Михайло,**

директор,

Вільшанський українсько-болгарський історичний музей імені Івана Гуржоса

Michal26600@meta.ua

ДО ПИТАННЯ ПРО «ПІРРОВУ ПЕРЕМОГУ»

Мета статті – комплексно дослідити походження ідіоми «Піррова перемога» на прикладі битви при Гераклеї 280 р. до н. е. Джерельною базою дослідження є праці античних істориків та Локрійський храмовий архів (39 бронзових таблиць із написами; зберігались у м. Локри в храмі Зевса Олімпійського і були знайдені в період 1958–1959 рр. німецьким дослідником П. Франке). Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, а також на використанні загальнонаукових методів аналізу, синтезу, узагальнення. Наукова новизна полягає в комплексному аналізі ідіоми «Піррова перемога» в різних версіях її сучасної інтерпретації та її співвідношення до античного аналога «Кадмієва перемога» в різних версіях античного розуміння в рамках Гесперійської кампанії (280–275 рр. до н. е.) Пірра Епірського (319/318–272 рр. до н. е.).

Проаналізовано загальне стратегічне співвідношення сил та задіяних ресурсів ворогуючих сторін, а також кількість учасників у битві при Гераклеї. З'ясовано, що в збережених фрагментах праць античних істориків лише Діодор використовує дефініцію «Кадмієва перемога» відносно битв за участі Пірра Аета проти римлян, однак вона не є тотожною сучасному трактуванню «Піррової перемоги». Виявлено, що в підрахунку чисельності учасників битви при Гераклеї окремі історики через недосконалість вибраної ними методології допускали неточності, які у свою чергу лише сприяли викривленню уявлення про особливості військового протистояння Пірра з Римом. На основі доступних джерел здійснено розрахунки загального стратегічного співвідношення сил ворогуючих сторін. Доведено некоректність застосування терміна «Піррова перемога» по відношенню як до битви при Гераклеї (280 р. до н. е.), так і до битви при Аускулумі (279 р. до н. е.). Перше використання терміна зафіксовано в дидактичній книзі «The Study of History Rendered Easy, by a Plan Founded on Experience» (авторства Ann Fletcher, S. Dutton та H.F. Dutton, виданій в 1798 р., книга є шкільним підручником, в якому автори не займалися аналізом чи критикою античних періоджерел).

Ключові слова: битва при Гераклеї, Кадмієва перемога, Пірр Ает, Пірр Епірський, Піррова перемога.

Серед інших розумових занять найбільшу користь приносить розповідь про минуле.

Гай Саллюстій Крісп. Югуртинська війна, 4, 1.

Незважаючи на, здавалось би, достатню кількість різного роду та якості публікацій про життя та діяння Пірра Аета, склалась парадоксальна ситуація: реальні події перемішані з величезною кількістю вигадок більш пізньої римської історіографії, а по всіх ключових питаннях позиції дослідників розходяться між собою. Одному з таких прикладів присвячена ця розвідка. Ще зі шкільного курсу історії практично кожен школяр знає ідіому «Піррова перемога». Згідно з Політичним словником, «*«Піррова перемога» (сумнівна перемога) – метафора, сталлий вираз. Означає перемогу, яка дістається дуже великою ціною, або перемогу, рівносильну поразці.*». Щодо генези даної ідіоми – «*Своїм походженням цей вираз завдячує битві при Аускулі 279 року до н. е. Тоді епірська армія царя Пірра протягом двох днів вела наступ на війська римлян і здолала їхній опір, але втрати були настільки великі, що Пірр зауважив: «Ще одна така перемога, і я залишуся без війська»» (Врублевський В. К., 1987, с. 595). Навіть присутнє посилання на роботу античного історика Плутарха – «Порівняльні життєписи». Пірр, 21.*

У відповідній праці Плутарха наявні ці слова, вкладені в уста Пірра, проте термін «Піррова перемога» відсутній, адже ідіома більш пізнього походження. Плутархова версія крилатого вислову відрізняється як від версії, наведеної словником, так і від версій, наданих іншими анти-

чними авторами¹. Ще одна вагома складова частина – відсутність єдності дослідників-антикоз-навців у питанні, до якої саме битви віднести походження крилатого вислову, від якого філологи виводять цю ідіому. Так, один з авторитетних дослідників даного періоду – Петер Франке – відносить його до битви при Гераклеї, що відбулась на рік раніше (Франке П.-Р., 2015, с. 545).

З історіографічного погляду це питання було розкрито в статті «Еще раз о «Пирровой победе»» авторства Саркіса Суреновича Казарова. За повідомленням автора, походження ідіоми до битви при Гераклеї відносять Дройзен, фон Скала, Шуберт, Юдейх, Гамбургер, Гассел, Кінкейд та Конолли, а до битви при Аускулумі – Іне, Нізе, Еббот, Жакмо, Каркопіно, Левковіц, Недерлоф та навіть автор «Радянської історичної енциклопедії». Подібна розбіжність пояснюється викривленням римської пропаганди, яка спочатку визнавала перемогу Пірра як при Гераклеї, так і при Аускулі, але згодом звела результат битв при Аускулі до нічийного, а потім перетворила цю битву в однозначну перемогу римлян, поступово змістивши походження крилатого виразу до битви при Гераклеї (Казаров С. С., 2003, с. 147–148).

У кожному разі ідіоми «Піррова перемога» в античних першоджерелах немає і бути не може. Вперше термін використано в книзі Анн Флетчер в 1798 р. «Fletcher, Ann; Dutton, S.; Dutton, H. F. (1798). *The Study of History Rendered Easy, by a Plan Founded on Experience*». Більш раних згадок саме терміна «Піррова перемога» в друкованих виданнях знайти не вдалося. Отже, введення в обіг ідіоми відбулось в «синопсисі», себто шкільному підручнику, написаному колективом авторів, що не володіли необхідними компетенціями для роботи з античними першоджерелами. Що важливо, це було зроблено ще до того, як взагалі з'явилась наукова критика самих античних першоджерел, а сама книга А. Флетчер несе педагогічну мету з використанням цілого ряду дидактичних методів та прийомів, і ніякого дослідницького завдання перед авторами підручника не стояло.

Враховуючи порівняно сучасне походження ідіоми «Піррова перемога», варто звернути увагу на її античний аналог – Кадмієва перемога². Термін мав історичні метаморфози, і його досить детально розібрав ще Еразм Роттердамський, відмітивши існування п'яти пояснень походження вислову, що суперечать одне одному. Серед сучасних трактувань також присутні різні версії. Лідделл пов'язує її з власною загибеллю, беручи за основу історію Полініка і Етеокла (Liddell H. G., с. 325). Тут прослідковується паралель із латинською *militari maxima* «Flet victus, victor interiit» («Плаче переможений, переможець гине»). Морфорд вказує на «загибель тих, хто мав отримати вигоду» (Morford M. P. O., 2002, с. 4). Але з мотивом смерті погоджуються не всі. Так, Говадсон вказує на неможливість скористатись плодами свого успіху/перемоги, заперечуючи мотив смерті, адже бере за основу історію самого царя Кадма (Howatson M. S., 2006, с. 105), міфічного автора грецької писемності, якого вигнали з рідного міста за тяжкий злочин. Н. Гончарова об'єднує версії Павсанія та Плутарха, наближує значення до сучасного розуміння «Піррової перемоги»: «Перемога, отримана занадто дорогою ціною і рівноцінна поразці, або перемога, згубна для обох сторін» (Гончарова Н. А., 2013, с. 59). Ще є версії, похідні від трагедії царя Едіпа, та позиція Арістіда, що виводить походження до перемоги фіванців над аргів'янами з подальшою поразкою від афінян, обурених поведженням фіванців із трупами загиблих воїнів Аргосу. Тож навіть в античності далеко не завжди прослідковувався мотив смерті, й, відповідно, різні автори використовували цю ідіому в досить різноманітних контекстах, вкладаючи в неї зовсім різні, часто протилежні, значення.

Серед античних авторів лише Діодор використав ідіому «Кадмієва перемога» щодо Пірра Аета. Спочатку сицилійський історик дає визначення використаного терміна: «*«Кадмієва перемога» – загальновідомий вислів. Він означає, що переможці зазнають нещастя, а переможені*

¹ Діодор. XXII 6, 2; Зонара. VIII, 3; Кассій. fr40, 1; Оросій. IV, 1, 15.

² Платон. *Законо*, 641(с); Геродот. I, 166; Павсаній. IX, 9, 3 (ділення на параграфи за Діондорфом); Діодор. XXII, 6, 1.

не наражаються на небезпеку через величину своєї переваги»³. Тракувати це можна по-різному і таким чином приписувати до словосполучення «зазнають нещастя» перемогу з більшими втратами, ніж у противника. Далі Діодор використовує ідіому конкретно до Пірра: «Істина правда, що всі його перемоги були згідно з прислів'ям кадмієвими, бо ворог, хоч і переможений, жодним чином не був принижений, оскільки його влада була дуже велика, тоді як переможцю були завдані лиха і нещастя, які зазвичай супроводжують поразку»³. Діодорове пояснення для цього конкретного випадку кардинально відрізняється від решти загальних трактувань, наприклад Павсанія – «але і для самих фіванців ця справа не обійшлася без великих втрат, і тому перемогу, яка виявилася згубною і для переможців, називають Кадмієвою»⁴ та Геродота – «У морській битві фокейці здобули щось на кшталт Кадмієвої перемоги: <з 60-ти кораблів, що взяли участь у битві> 40 кораблів у них загинуло, а решта 20 втратили боєздатність»⁵, як і від інших описів, що змінювали свою парадигму з плином часу. Вважати ці два трактування тотожними Діодоровому буде помилковим. А ще сицилійський історик підняв одне важливе питання – він указав на значну ресурсну перевагу римлян.

Оскільки енеологічна ідіома «Піррова перемога» далеко не завжди тотожна з античним розумінням ідіоми «Кадмієва перемога», останню потрібно розуміти винятково в рамках контексту використання конкретним автором. Діодор не оминає питання значних втрат епіротів унаслідок битви, судячи зі збережених фрагментів, при Гераклеї. Навіть передає популярну фразу: «Якщо я переможу ще в одному бою з римлянами, у мене не залишиться жодного солдата з тих, хто переправився разом зі мною»⁶. Щоправда, це звичайна домінуюча в тогочасній історіографії парадигма, яку Шуберт упевнено відносить до більш пізніх вигадок римських анналістів (Schubert R., 1894, с. 184).

Базуючись на доступній (збереженій) джерельній базі, реконструюємо ті знакові події та розглянемо походження ідіоми на прикладі саме битви при Гераклеї, адже, судячи з інформації Плутарха, саме при Гераклеї втрати епіротів, за меншої їх чисельності, були більшими, ніж втрати під Аускулом⁷. Грецький історик явно «згущує фарби», щоб виправдати вже другу значну поразку, тому фразу, до якої нас відсилає словник у плані походження вислову, вважаємо вставною.

Літературну діяльність Пірра згадують багато античних авторів⁸. «Спогади» («Нуромнемата») самого Пірра та написаний ним трактат із тактичного мистецтва не дійшли до нашого часу, як і аналогічна праця Кінея, згадані Цицероном⁹. Така ж доля спіткала працю «Епіротика» придворного історика Пірра – Проксена. Також втрачені роботи свідків, учасників та сучасників подій: Єроніма Кардійського, Тімея Тавроменійського, Філірха та Дуріса Самоського. Тобто всі первинні джерела, що містять найбільш достовірну інформацію, втрачені. Щоправда, ці праці активно використовували інші античні автори, зокрема Плутарх, який і є головним джерелом з даного питання¹⁰, на рівні з окремими згадками в інших авторів: Діодора Сицилійського¹¹, Діонісія Галікарнаського¹², Аппіана Александрійського¹³, Марка Юніана Юстина¹⁴, Поліена¹⁵,

³ Діодор. XXII, 6, 2.

⁴ Павсаній. IX, 9, 3.

⁵ Геродот. I, 166.

⁶ Діодор. XXII, 6, 2.

⁷ Плутарх. Пірр, 17; 21.

⁸ Діонісій. XX, 10, 2; Плутарх. Пірр, 17; Павсаній. I, 12, 2; Еліан Тактик. I, 2; Арріан. Тактика, I, 1.

⁹ Цицерон. Записки близьким, IX, 25, 1.

¹⁰ Плутарх. Порівняльні життєписи, Пірр.

¹¹ Діодор. XXI, 4, 1; XXI, 7, 1; XXI, I, 21, 1; XXI, 21, 12; XXII, 6, 1–3; XXII, 7, 2–6; XXII, 8, 1–5; XXII, 10, 1–7; XXII, 11, 1–2; XXII, 12, 1; XXII, 15, 1; XXVII, 4, 1–3.

¹² Діонісій. XIX–XX.

¹³ Аппіан. III, 7–12.

¹⁴ Юстин. XVII, 2, 11–15; XVII, 3, 8–22; XVIII, 1, 1–11; XVIII, 2, 1–12; XXIII, 3, 1–12; XXV, 3, 1–8; XXV, 4, 1–10; XXV, 5, 1–6; XXX, 3, 1–3; XXXVIII, 4, 1–16.

¹⁵ Поліен. VI, 6, 1–3.

Секста Юлія Фронтіна¹⁶, Іоанна Зонари¹⁷, Тіта Лівія¹⁸ та його епітоматорів для даного періоду – Луція Аннея Флора¹⁹, Діона Кассія²⁰, Флавія Євтропія²¹, Павла Оросія²². Окремі згадки, вже відомі з більш ранніх джерел, можна знайти у Валерія Максима²³, Секста Аврелія Віктора²⁴, Луція Ампелія²⁵ та навіть Павсанія²⁶, Страбона²⁷ та Амміана Марцелліна²⁸. Усі ці праці, написані в епоху римського панування, «носять важкий відбиток найгірших традицій римської анналістики» (Nedertof A. V., 1979, с. 295). За винятком Плутарха та Юстина, цінність цих праць досить суперечлива. Німецькі дослідники фон Скала, Шуберт та Нізе заперечують будь-яку їх користь (von Scala R., 1884, с. 107; Schubert R., 1894, с. 57; Niese B., 1896, с. 482), тоді як французький дослідник Левек намагався виокремити бодай щось варте уваги (Lévêque P., 1957, с. 44). Ще можна ідентифікувати серед повністю втрачених роботи Зенона²⁹, Критолая³⁰ та Дейнія Аргоського (Tarn W. W., 1913, с. 412).

Викривлення подій минувшини на догоду пропаганді чудово розуміли вже тоді, що влучно підмітив ще Публій Корнелій Тацит. Будучи чудовим істориком, він сам мав пряме відношення до римської анналістики і вже тоді, з притаманною йому тонкою іронією, прекрасно пояснив реальний стан речей щодо масового викривлення його сучасниками та попередниками, не називаючи імен, реальних історичних подій, під актуальну кон'юнктуру³¹.

Більш сучасних праць, присвячених діянням Пірра, досить багато, проте ступінь їх історичної цінності різна. Основоположними є роботи Йогана Дройзена та Теодора Моммзена. Дослідники відводять Пірру вагоме місце, проте з тих часів з'явилося багато нового матеріалу (особливо в плані аналізу джерельної бази), що більш повно та точно розкриває картину. Однак і в їхніх працях персона Пірра є однією з багатьох, і варто орієнтуватись на більш профільні дослідження. Серед знакових дослідників з даної проблематики, чії роботи так чи інакше не втратили актуальності, варто відмітити Рудольфа Шуберта, Рудольфа фон Скала, Петера Франке, П'єра Левека та Саркіса Казарова. З українських дослідників здійснив публікації з цієї тематики львівський дослідник Іван Іванович Вейцківський. Окремої уваги заслуговує праця Романа Светлова. Його книга носить науково-популярний характер, і написана майже винятково на античній джерельній базі. Автор досить вільно трактує деякі принципові позиції, абсолютно не посилаючись на інших дослідників, а подекуди і не враховуючи доведені історіографічні концепції, проте його книга містить ряд цікавих роздумів, деякі з них цілком можуть бути проаналізовані та взяті в науковий обіг.

Унаслідок діянь римської пропаганди реальна історична персона Пірра отримала багато більш пізніх анекдотичних нашарувань. Це демонструє навіть сама титулатура, адже сучасному читачу він відомий як «цар Епірський». Але сам Пірр ніколи не іменував себе «царем

¹⁶ Фронтин. II, 2, 1; II, 3, 21; II, 4, 9; II, 4, 13; II, 6, 9; II, 6, 10; III, 6, 3; IV, 1, 3; IV, 1, 14; IV, 1, 18; IV, 2 (в III, 3, 1 згадано Мілона).

¹⁷ Зонара. VIII.

¹⁸ Лівій. XXII, 59, 13-14; XXIII, 7, 5; XXIII, 42, 6; XXIV, 3, 1sq.; XXIX, 8, 9; XXIX, 45, 3; XXXI, 3, 6; XXXIV, 4, 6; XXXV, 14, 5-9; XXXIX, 51, 11sq; XLII, 3, 1-6; XLII, 47, 6; *Періохи*, 13-14.

¹⁹ Флор. I, 18, 1-28; III, 5, 2; III, 18, 11; III, 21, 22. (версія в 4-х книгах)

²⁰ Кассій. fr39; fr40 (в IX, 40, 5 згадано Кінея).

²¹ Євтропій. II, 11-14.

²² Оросій. IV, 1-2.

²³ Максим. I, 1, 1 (i); II, 7, 15b; III, 7, 10a; IV, 3, 5b; IV, 3, 6b; IV, 3, 14a; V, 1, 3a (i); V, 1, 4 (i); VI, 5, 1d; VIII, 13, 5; IX, 1, 4.

²⁴ [Віктор]. *Про видатних людей*, 35.

²⁵ Ампелій. 19, 2; 28, 3; 45, 2.

²⁶ Павсаній. I, 6, 8; I, 9, 8; I, 9, 9; I, 10, 2; I, 13, 1; I, 13, 2-3; I, 13, 3-4; I, 13, 6-8; II, 21, 4; III, 6, 3; IV, 29, 6; IV, 35, 3; VI, 3, 12; VI, 12, 3; VI, 14, 9; VII, 8, 5 (посилання за виданням Діндорфа).

²⁷ Страбон. VI, 3, 4; VII, 7, 6; VIII, 6, 18.

²⁸ Марцеллін. XXIV, 1, 3.

²⁹ Діоген Лаертський. VII, 35.

³⁰ [Плутарх]. *Моралі*, 307b.

³¹ Тацит. *Історія*, I, 1.

Епіру», адже ніяким царем Епіру він ніколи не був, а цей титул йому приписує значно пізніше римська історіографія. Він був царем молоссів – одного з трьох основних народів Епіру, на рівні з феспротами та хаонами. Також Пірр був гегемоном Епірського союзу, що був політичним об'єднанням трьох вищезгаданих народів. Цей аспект досить важливий, адже влада молосського царя була вельми обмеженою як по відношенню до власного народу, так і по відношенню до самого Епірського союзу. Такі речі, як карбування монети, дарування проксенії («громадської гостинності»), отримання громадянства, звільнення від податків, надання права на отримання притулку та інші привілеї, перебували винятково в руках «простого народу», на чолі якого стояв простат, що за своїми функціями та соціальним положенням був еквівалентом спартанського ефора. Абсолютно така ж ситуація була і з самим Епірським союзом, де цар не мав права карбувати монету, звільняти від торговельного мита тощо (Франке П.-Р., 2015, с. 536, 538). Тож сучасний читач вважає владу Пірра еквівалентною сучасному розумінню титулу «цар» або ж порівнює її з царями-діадохами, що є значною неточністю.

У контексті цієї інформації вбачаємо вельми цікавим повідомлення Плутарха, яке повною мірою ілюструє стан речей. Історик повідомляє, що за традицією молосський цар приносив у храмі Зевса в Пассароні (неподалік від сучасної Яніни – місто на заході Греції на березі озера Яніна, головне місто історико-географічної області Епір) урочисту присягу, відповідно до якої він зобов'язаний був правити, керуючись законами, а молосський народ клявся підтримувати й захищати царську владу згідно з тими ж законами³². За деякими джерелами, в окремих випадках, в разі порушення згаданих законів, правителі виганялись або позбавлялись трону. До речі, одним із таких вигнаних народним волевиявленням царів був рідний батько Пірра – Еакід³³.

За Франке, з усіх діадохів та епігонів саме Пірр найбільше наблизився до образу Александра Великого, зокрема, не поступався видатному македонянину у своїх амбіціях, тому, маючи такий обмежений та обмежуючий простір для самореалізації, дуже швидко розгорнув активну діяльність за вузькими кордонами обмеженого ресурсами Епіру (Франке П.-Р., 2015, с. 538).

Щодо війни Пірра з римлянами для початку нам варто розглянути питання стратегічного співвідношення ресурсів ворогуючих сторін. Існує достатня кількість досліджень битви при Гераклеї, де дослідники розбирають співвідношення сил конкретно в ній, проте уникають будь-яких розрахунків загального співвідношення ресурсів. Обмеженість джерельної бази для даного періоду робить подібні маніпуляції досить проблематичними. Притому вагомим аспектом для визначення подій військових кампаній є визначення доступних військових сил та засобів (ресурсів). Це поняття включає досить широкий спектр різних можливостей та типів самих ресурсів. Однак основоположним фактором є чисельність особового складу, адже той маневр, що є нормою для умовного підрозділу в 600 осіб, стає вельми проблематичним для підрозділу в умовних 16 000 і абсолютно нереальним з логістичного погляду для підрозділу в умовних 50 000. На основі доступної нам джерельної бази в нас немає можливості встановити конкретні цифри, проте для розуміння подій необхідно визначити їх бодай приблизно. У цьому нам допоможуть доступні данні із суміжних історичних періодів, а також аналіз археологічних знахідок.

За інформацією Полібія³⁴, нам відомий склад мобілізованих та резервів римської держави, задіяних для війни проти кельтських племен під час кампанії Фламінія. Античний історик вказує на ретельну підготовку самої кампанії³⁵, однак і до війни з Пірром римляни також ретельно готувались. Це доводять проблеми з мобілізацією, з якими стикнулася римська держава вперше в своїй історії³⁶, і які навіть не відзначаються під час війни з Ганнібалом. Полібій перелічує такі сили: при консулах згадуються 3 римських легіони (по 5200 осіб піхоти та 300 осіб кінноти – 15 600 піхоти й 900 кінноти = 16 500) та сили союзників. Як можна зрозуміти з тексту,

³² Плутарх. *Пірр*, 5; SGDI 1336.

³³ Юстин. XVII, 3, 16-17.

³⁴ Полібій. II, 24, 1-17.

³⁵ Полібій. II, 22, 10-11.

³⁶ Лівій. *Періохи*, 14; Максін. IV, 4.

Полібій називає не сили союзників окремо, а загальну суму союзників з римлянами, що становить 30 000 піхоти та 2000 кінноти (32 000 осіб)³⁷. Беручи до уваги стандартне співвідношення римських та союзницьких військ як 1:1, така цифра виглядає цілком імовірно (причому залежно від обставин це співвідношення варіювалось і могло доходити до 1:3). Від сабінів і тірренів понад 50 000 піхоти та до 4000 кінноти (бл. 55 000 осіб)³⁸. Умбрів та сарсинів – до 20 000, венетів та гономанів – також до 20 000³⁹. (Це ті сили, що безпосередньо дислокувались на кордонах). У самому Римі виставили обсерваційну армію чисельністю 20 000 піхоти та 1500 кінноти з римлян та 30 000 піхоти і 2000 кінноти союзників (50 000 піхоти і 35 000 кінноти = 53 500 осіб)⁴⁰. Далі Полібій повідомляє, що в «*доставлених списках*» значилось ще 80 000 піхоти та 5000 кінноти латинян (85 000), 75 000 піхоти та 7000 кінноти самнітів (82 000), 50 000 піхоти і 16 000 кінноти япігів та мессапіїв (66 000), 30 000 піхоти і 3000 кінноти луканів (33 000), 20 000 піхоти і 4000 кінноти марсів, маррукинів, ферентанів та вестинів (24 000)⁴¹. Окрім того, в Італії та Сицилії було розміщено 2 «*запасних*» легіони, кожен по 4200 піхоти та 200 кінноти (8400 піхоти та 400 кінноти = 8800)⁴².

Щоб приступити до розрахунків, нам потрібно зрозуміти, кого саме мав на увазі Полібій під людьми в «*доставлених списках*». Чи були вони мобілізованими, чи їх потрібно відносити до мобілізаційного резерву? «*Для захисту римських володінь було виставлено всього понад 150 000 піхоти і близько 6000 кінноти*»⁴³, що, загалом, відповідає військам консулів, обсерваційної групи в Римі та північним союзникам (170 000 піхоти та 9500 кінноти = 179 500). Оскільки «*із римлян та кампанців було набрано всього близько 250 000 піхоти та 23 000 кінноти*»⁴⁴, то ці 273 000 осіб таки були мобілізовані, й серед них згадуються кампанці, які «в списку». Тому всі сили, які так ретельно перераховує грецький автор, були саме мобілізованими (незначні розходження в сумуванні пояснюються грецькою традицією заокруглювати цифри). Отримуємо досить вражаючу загальну цифру в 479 300 осіб. Але і це ще не все, адже Полібій згадує «*загальне число здатних носити зброю, як римлян, так і їхніх союзників, переважало 700 000 піхоти і до 70 000 кінноти*»⁴⁵. За такого розкладу в мобілізаційному резерві залишалося ще 290 700 осіб. Зауважимо, що до даних Полібія в істориків не виникає питань, тому вважаємо їх достовірними.

Однак Полібій описував події 220-тих років до н.е., тому, щоб бодай якось зрозуміти ситуацію станом на відповідний нашому дослідженню період, потрібно врахувати географічні й політичні зміни в римській державі, а також демографічні зміни, що, без сумнівів, відбувались за ці майже 50 років, насичених серйозними подіями, як-то Третя Самінтська та Перша Пунічна війни, що солідно змінювали густоту населення в конкретних регіонах. У цьому допоможуть данні 40-ка римських цензів. Це результати перепису населення, куди входили всі вільні чоловіки (жінки та діти виключались). Дані цензу 294–293 рр. до н. е. вказують на 262 321 осіб⁴⁶, а ценз 234–233 рр. до н. е. – на 270 713⁴⁷. Тобто чисельність населення саме римлян загалом не змінилась. Можна прослідкувати весь період: 289–288 рр. до н. е. – 272 000⁴⁸, 276–275 рр.

³⁷ Полібій. II, 24, 4.

³⁸ Полібій. II, 24, 5.

³⁹ Полібій. II, 24, 7.

⁴⁰ Полібій. II, 24, 9.

⁴¹ Полібій. II, 24, 10–12.

⁴² Полібій. II, 24, 13.

⁴³ Полібій. II, 24, 15.

⁴⁴ Полібій. II, 24, 14.

⁴⁵ Полібій. II, 24, 16.

⁴⁶ Лівій. X, 47, 2.

⁴⁷ Лівій. *Періоди*, 20.

⁴⁸ Лівій. *Періоди*, 11.

до н. е. – 271 224⁴⁹, 265–264 pp. до н. е. – 292 234 осіб⁵⁰, 252–251 pp. до н. е., дає 297 797⁵¹, а в 241–240 pp. до н. е. – 260 000⁵². Прослідковується зменшення чисельності населення під час цензу 241–240 pp. до н. е., що є наслідком затяжної Першої Пунічної війни, проте до періоду, описаного Полібієм, чисельність населення відновила і вийшла на «фіксований рівень». Помітний ріст у цензорських списках ми спостерігаємо лише після надання громадянства італікам, щоправда, зросла чисельність римських громадян, а не населення в цілому (Brunt P. A., 1971, с. 15). Тому ресурси римського етносу як у період війни з Пірром, так і в описаний Полібієм, ми вважаємо еквівалентними, але змінилась кількість римських союзників, у бік збільшення в період Полібія.

Перераховані інші етнічні групи потрапляли в різні умови протягом цього часу, і, відповідно, їх кількість була більш варіативною. Наприклад, самніти станом на 280 р. до н. е. щойно пережили важку військову кампанію, і регіон піддався розоренню, наслідки якого були значно поглиблені кампаніями Пірра. Водночас у Першій Пунічній війні цей регіон постраждав значно менше і до описаного Полібієм періоду відновився. Проте, згідно з даними цензів, кількість саме римських громадян залишалась загалом сталою. На кожного мобілізованого громадянина римляни використовували по одному з мобілізованих союзників, а за потреби й більше; вони диференціювали свої мобілізаційні вимоги. Тож дані, наведені Полібієм, цілком можна проектувати на період війни з Пірром. За фон Клаузевицом, гіпотетична помилка умовних 10% є невідворотною реальністю під час стратегічних розрахунків, однак подібна похибка є допустимою (Клаузевиц К., 2004, с. 73).

Серед перерахованих грецьким автором етнічних груп були ті, що приєдналися уже після подій, які розглядаємо, а інші ж воювали на боці Пірра. Для прикладу, Діонісій, описуючи етнічний склад римської армії при Аускулумі, перераховує сабіян, умбрів, вольсків, марруцинів, пелінгів, ферентанів та «воїнів з інших підвладних племен»⁵³. На боці Пірра згадується «фаланга самітів, озброєних довгими щитами»⁵⁴ (під «фалангою» автор розуміє організований стрій, а не сучасне розуміння шикунання гоплітів/сарисофорів). Враховуючи неможливість визначити демографію цих груп, пропонуємо підрахувати тільки римських громадян, адже їх чисельність відома достеменно завдяки даним цензів. Спираючись на озвучені дані першоджерел, приступаємо до підрахунків. Сюди явно входять консульські війська, обсерваційна група та латини. Все це в сумі вже дає нам $(32+53,5+85 = 170,5)$ 170 000 осіб. Якщо співвідношення мобілізованих до «резервістів» зберігалось, то отримуємо ще $(170 \div 479) \times (770 - 479) = 103\,278$ осіб «резервістів». У сумі 273 778 осіб. На практиці ж ця цифра мала бути більшою, адже Рим не соромився, а головне, вмів ефективно використовувати для досягнення своєї військової мети ресурси своїх «друзів та союзників». Нас не повинні дивувати подібні, на перший погляд, завищені, числа, адже в ті часи вже була гігантоманія – у війнах діадохів брали участь ледь не стотисячні армії. Рим від них не відставав, виставивши при Каннах, контролюючи приблизно ті ж території, як і після поразки при Гераклеї, за підрахунками Дейлі, 79 000 бійців (Daly G., 2002, с. 112), без урахування армій в Іберії, Сицилії та гарнізонних частин.

Щодо ресурсів Пірра справи складаються ще більш туманно. Використаємо інший метод підрахунку, базуючись на доступних фінансових ресурсах. Римська та еллінська системи військової організації докорінно відрізнялись: римляни у своїх мобілізаційних ресурсах виходили з чисельності здатного носити зброю населення, тоді як Пірр – з можливості оплати. Це за умови, якщо вистачало бажаючих служити в армії. Ураховуючи значну чисельність населення Великої Греції, припускаємо, що людей вистачало, тому нам варто орієнтуватись на фінансовий складник.

⁴⁹ Лівій. *Періохи*, 14.

⁵⁰ Євтропій II, 18; Лівій. *Періохи*, 16 – фігурує 382 233.

⁵¹ Лівій. *Періохи*, 18.

⁵² Ієронім. *Олімпіада*, 134,1.

⁵³ Діонісій. XX, 1, 5.

⁵⁴ Діонісій. XX, 1, 5.

Із «храмових архівів» у Локрах нам відомі суми, які Пірр зміг отримати з храмової казни у вигляді позик та податків. Ці «архіви» включають 39 бронзових таблиць із написами. Таблиці зберігались у м. Локри в храмі Зевса Олімпійського й були знайдені в період 1958–59 рр. Сім із них датовані періодом війни Пірра з римлянами (вересень 281 – вересень 275 рр. до н.е.). Із цих написів випливає, що протягом шести років під виглядом такого слова, що з коїне перекладається як «вклад у спільну справу», було виплачено 11 240 талантів срібла. Найбільші суми були зібрані після битви при Гераклеї (2685 талантів), що говорить про ще більшу обмеженість ресурсів Пірра до цієї події та після повернення царя з Сицилії (2452 таланти). Також ця звітність свідчить, що Локри за час цієї війни не потрапляли до рук римлян, і тим більш добровільно, що суперечить повідомленням деяких античних авторів (Лівій, Аппіан). Франке висловлює припущення, що гегемон епірського союзу отримував більш-менш еквівалентним добровільно-примусовим чином якісь суми і від інших міст Великої Греції (Франке П.-Р., 2015, с. 548–549). Розмір цих сум залишається загадкою. Враховуючи системну кризу полісу тих часів, міська казна умовного Таренту явно була порожня – не від хорошого життя запрошували іноземних правителів. Значні суми коштів могли міститись лише у храмах. Локрійський храмовий комплекс найбільш значимий у даному регіоні, тож і його «вклад в спільну справу» повинен був бути найбільшим.

У 209 році до н. е. римляни повернули втрачений Тарент. За «славною традицією», встановленою «загальним та вічним законом», у захопленому місті все належить переможцю⁵⁵. Лівій яскраво передає розграбування грецького полісу, вказуючи на здобич у розмірі, «як розповідають», окрім 30 000 рабів, 83 000 фунтів золотом, зауваживши відносно статуї та картин «майже рівні тим, що прикрашають Сиракузи»⁵⁶. Переводимо в таланти: $83\,000 \times 0,32745 \div 26,2 = 1037,3$. Але це золотом. Аппіан розміру здобичі не згадує⁵⁷, а Плутарх повідомляє, що «в казну надійшло 3000 талантів»⁵⁸. Звісно ж, сріблом як основною розмінною величиною, адже в інших випадках указують на тип металів. Повідомлення Плутарха заслуговує на більшу довіру, тож повне розграбування Таренту принесло 3000 талантів – вивезли та продали все, що вартувало на ринку дорожче повітря. Пірр не міг собі дозволити відкрито грабувати міста своїх союзників, бодай тому, що це була його опорна база. Він міг орієнтуватись тільки на базові прибутки регіону та різного роду місця концентрації фінансів (той же комплекс у Локрах). Похід на Рим був одноразовою акцією і регулярного надходження не надавав.

Іншими конкретними цифрами відносно економічного стану регіону в цей період ми не володіємо. Для прикладу, свого часу сума всіх податків Афінської архи, накладених «на всі міста відповідно до їхніх засобів», становила 560 талантів⁵⁹, а за Перікла – 460 талантів від союзників⁶⁰. Таким чином, Афінська арха змогла зібрати суму в близько 8000 талантів⁶¹, а згодом акумулювати цілих 10 000⁶². Спроба уявити подібне в Таренті веде нас в область фантастики, проте цікаво, що ця сума приблизно відповідає наданим Локрійським комплексом коштам. Фракійський цар Сіталк (431–424 рр. до н. е.) правив наскільки солідною територією, що його річний прибуток становив 1000 талантів⁶³. Таку ж суму отримували македонський цар Філіпп II після економічних реформ і відкриття золотої жили⁶⁴. Спартанці стягували данину з підкорених полісів після Пелопонеської війни в розмірі «понад 1000 талантів»⁶⁵, тобто

⁵⁵ Ксенофонт. *Кіропедія*, VII, 5, 73.

⁵⁶ Лівій. XXVII, 16, 6-7.

⁵⁷ Аппіан. XII, 29.

⁵⁸ Плутарх. *Фабій Максим*, 22.

⁵⁹ Діодор. XI, 47, 1.

⁶⁰ Діодор. XII, 40, 2.

⁶¹ Діодор. XII, 38, 2.

⁶² Діодор. XII, 40, 2.

⁶³ Діодор. XII, 50, 2.

⁶⁴ Діодор. XVI, 8, 6.

⁶⁵ Діодор. XIV, 10, 2.

з усього Пелопонесу та колишніх афінських союзників. Єгипет часів Птолемея I приносив 6000 талантів⁶⁶. Усі ці суми збирали в інших регіонах і за інших умов, проте й активність на міжнародній арені правителів цих держав була значно більшою за активність Таренту. Це натякає в тому числі й на відсутність коштів для активної зовнішньої політики, яку Тарент згорнув ще століття тому. У результаті виглядає малоімовірним, щоб Пірру були доступні з інших міст кошти, еквівалентні наданим Локрами. Його сумарні річні надходження з ординарних джерел навряд чи могли становити понад 1000 талантів, на що вказують перманентні проблеми з джерелами фінансування для військових дій у цій кампанії.

Відносно військової здобичі маємо опис тріумфу Емілія Павела Македонського, де Діодор повідомляє про «1000 відкарбованих грошей, 2200 талантів срібла та величезну кількість кубків»⁶⁷, що дає близько 3500 талантів. Павел пройшов по Македонії та Фессалії *ferro et igni* (залізом та вогнем), вивізши все, що мало бодай якусь цінність. Відповідно, у Пірра після його походу на Рим таких сум бути не могло. Найближчим хронологічно є повідомлення про спартанського «кондотьєра» Клеоніма, до речі, також на службі у тарентійців за 30 років до Пірра, який зміг награбувати 600 талантів з луканів⁶⁸. У розглянутій нами війні лукани були союзниками Пірра, тому вони явно нічого не надали, окрім сезонного контингенту (не виключено, що його утримання на час кампанії лягало на казну Пірра). У таких умовах військово здобич потрібно рахувати як порівняно незначну й таку, що не мала прямого впливу на розвиток кампанії. Внески окремих фізичних осіб явно були меншими, ніж кошти, отримані внаслідок пограбувань, тому вони були ще меншими.

Рахуючи всі джерела надходження, в тому числі внески інших храмів, міст, військово здобич та, напевно, внески окремих фізичних осіб, навряд-чи можна вважати загальну суму доступних Пірру фінансів значно більшою за локрійський внесок. За ваги таланту в 26,2 кг отримуємо з Локрів за весь період 294 488 кг срібла. Тарентійська срібна драхма повинна мати 7,9 г, проте Пірр утрутився в роботу монетного двору і вагу монети було зменшено до 6,5 г. (Драхми Пірра взагалі важили 5,5 г). Таким чином, можна вирахувати, що цих коштів вистачило на карбування ($294\,488\,000 \div 6,5 =$) 45 305 846 тарентійських драхм (або ж $294\,488\,000 \div 5,5 =$ 53 543 272 драхм Пірра). Володіючи цією інформацією, можна вирахувати кількість солдат, для утримання якої вистачить цих коштів. Але для цього потрібно вирахувати вартість утримання конкретного воїна.

Питання оплати воїнам піднімали багато авторів, проте більшість із них у межах свого дослідження обмежувались переліком чисел із першоджерел. Якісно вирізняються напрацювання Гая Томпсона Гріффіта (Griffith G. T., 1935, с. 264–296), Вільяма Кендріка Прітчетта (Pritchett W. K., 1971, с. 3–24) і Людмили Петрівни Маринович (Маринович Л. П., 1975, с. 142–157). Дослідники розібрали значення конкретних термінів в античних авторів та ретельно проаналізували всі можливі варіації. Особлива увага була приділена питанню забезпечення харчування воїнів і різниці у виплатах між сухопутними військами та флотом. Установити чітку фіксовану цифру неможливо, адже варто враховувати занадто багато змінних зовнішніх факторів. Однак є можливість прослідкувати загальні тенденції.

Більшість свідчень про розмір виплат відноситься до даних Фуکیدіда та Ксенофонта (тобто періоду Пелопонеської війни). Також є згадки у творах літературного жанру (комедії Аристофана «Оси» та Менандра «Дівчина з Олінфу»). Фуکیدід згадує про виплати 10 разів, проте суму називає лише двічі: 3 оболі та 1 драхму (драхма = 6 оболів). Три оболі також згадує Ксенофонт⁶⁹ і навіть Аристофан⁷⁰. Менандр повідомляє про 4 оболі⁷¹. Демосфен пропонував

⁶⁶ Діодор. XVII, 52, 6.

⁶⁷ Діодор. XXXI, 8, 11.

⁶⁸ Діодор. XX, 104, 3.

⁶⁹ Ксенофонт. *Історія Еллади*, I, 5, 4-7.

⁷⁰ Аристофан. *Оси*, sq 682-685.

⁷¹ Менандр. *Дівчина з Олінфу*, fr297.

2 оболи на день, а решту візьмуть самі «з війни»⁷². Щоправда, це нетиповий випадок, який можна віднести до «важких часів». Маринович вважає суму в 2 оболи необхідним прожитковим мінімумом на харчування (Маринович Л.П., 1975, с. 150–151). Більшість інформації стосується саме моряків⁷³. Тому ми приймаємо позицію Гріффіта і враховуємо лише ті показання, що відносяться до виплат солдатам – 2 драхми, які гопліт отримував під Потідеєю (одна на себе і одну на слугу)⁷⁴. Подібна заробітна плата підтверджується й іншими джерелами: Кір найняв греків за дарик у місяць, тобто 7,5 обола в день⁷⁵, обіцяючи ще по 5 мін, щойно досягнуть Вавилону⁷⁶ (5 мін = 500 драхм = 3000 оболов). Тімасіон обіцяв 5 оболов на день⁷⁷, стільки ж обіцяв Севт, зауваживши, що решту воїни візьмуть самі з країни, а здобич він планував залишити собі⁷⁸. Спартанці також пропонували по дарика в місяць⁷⁹. Морякам же, в середньому, платили вдвічі менше. Виплати командирам підрозділів були більшими за виплати рядовим воїнам. Так, лохаргу платили вдвічі більше, ніж рядовому, а стратегу – вчетверо, і це залежало від виплат воїнам⁸⁰.

Розмір платні значно варіювався залежно від економічних та політичних чинників. Наприклад, у разі збільшення попиту на найманців за наявності коштів, як то було під час Священної війни або діянь тирану Сиракуз Діонісія. Також розмір оплати залежав від типу походу, підтвердження чому знаходимо у Фукидіда: афіняни відмовились від послуг фракійських пельтастів, адже тим обіцяли по драхмі, а на три оболи вони не погоджувались⁸¹. Оскільки цей підрозділ запізнився для участі в Сицилійській кампанії, їм відмовили. У далеких походах через значні фактори ризику солдати жадали більшої платні, а командири могли її обіцяти в надії на військові трофеї⁸².

У джерелах не знаходимо різниці у виплатах між різними родами піхоти (важкоозброєними (гоплітами та фалангітами) та легкоозброєними (пельтастами, лучниками, пращниками))⁸³. При цьому оплата вершників була вдвоє, втриє і навіть вчетверо більшою, аніж піхотинців⁸⁴.

Варто зауважити, що ці цифри відносяться до періоду Пелопонеської війни, проте, враховуючи відсутність інших, вимушені проектувати їх і на період еллінізму. Франке у своїх розрахунках використовує саме драхму в день на солдата (Франке П.-Р., 2015, с. 549), що зробимо і ми, однак з одним вагомим уточненням. Оскільки плата була саме композитною, тож згадана драхма щодня становить саму оплату, до якої варто додавати, згідно з розрахунками Гріффіта, 4 обола на гопліта та 2–3 обола на слугу на харчування, тоді як сумарна композитна плата пельтаста становила 8 оболов проти 2 драхм (12 оболов) на гопліта (Griffith G. T., 1935, с. 294). Ці цифри не остаточні, адже Прітчетт указує на ріст цін на продовольство в разі наближення війська (Pritchett W. K., 1971, с. 23). Це без урахування матеріальних заохочень, що широко практикувались і також вимагали фінансів⁸⁵, витрат на поховання⁸⁶, нагороджування зброєю⁸⁷,

⁷² Демосфен. *І Філіппка*, IV, 28.

⁷³ Фукидід. III, 17, 3; VI, 8, 1; VIII, 29; Ксенофонт. *Історія Еллади*, I, 5, 4–7.; Плутарх. *Алквіад*, 35.

⁷⁴ Фукидід. III, 17, 3.

⁷⁵ Ксенофонт. *Анабазис*, I, 3, 21.

⁷⁶ Ксенофонт. *Анабазис*, I, 4, 13.

⁷⁷ Ксенофонт. *Анабазис*, V, 6, 23; V, 6, 26.

⁷⁸ Ксенофонт. *Анабазис*, VII, 3, 10.

⁷⁹ Ксенофонт. *Анабазис*, VII, 6, 1; VII, 6, 7.

⁸⁰ Ксенофонт. *Анабазис*, VII, 2, 46; VII, 3, 10; VII, 6, 1; VII, 6, 7.

⁸¹ Фукидід. VII, 27, 2.

⁸² Фукидід. VI, 24, 3.

⁸³ Фукидід. V, 47, 6; Ксенофонт. *Анабазис*, I, 3, 21; V, 6, 23; VII, 6, 1, 7.

⁸⁴ Фукидід. V, 47, 6; Ксенофонт. *Історія Еллади*, V, 2, 21.

⁸⁵ Ксенофонт. *Анабазис*, I, 4, 13; I, 7, 7; *Історія Еллади*, IV, 2, 6; Діодор. XIV, 52, 5; XIV, 53, 4.

⁸⁶ Ксенофонт. *Історія Еллади*, VI, 1, 6.

⁸⁷ Поліен. *Іфікрат*, III, 9, 4.

послуг провідників⁸⁸, матеріальну вдячність за співпрацю окремим особам⁸⁹ і багатьох інших видатків. Питання закупівлі зброї винесено окремо. Ефеби отримували від держави щит та спис⁹⁰. Решта класів громадян повинні приходити на службу зі своїм спорядженням, але це не обов'язково стосувалось найманців, умови контрактів яких були індивідуальними. У джерелах відсутня інформація щодо забезпечення полісами найманців зброєю, але є прямі свідчення закупівлі значної кількості зброї для спорядження найманців особами, що набирали значні контингенти⁹¹. Такі повідомлення явно відображають типову елліністичну практику. Ціни на зброю, наведені Аристофаном, виразно гіперболізовані, що характерно для тогочасної комедії⁹². Щодо заохочень, то їх розміри для нашого випадку встановити неможливо. Для прикладу, Александр Великий, мотивуючи продовжувати похід після смерті Дарія Кодомана, розплатився із солдатами й додатково подарував кожному вершнику по одному таланту та піхотинцю по 10 мін, додавши зверху по 3 таланти кожному, хто побажав продовжити похід⁹³ (міна = 436,6 г; 1 талант = 60 мін). «Так багато обдарував він воїнів тому, що був щедрим за природою, а також тому, що, переслідуючи Дарія, захотів багато грошей»⁹⁴. Дане повідомлення, звісно, не можна проектувати на розглянутий період через значну різницю в умовах, і воно покликане лише відобразити сам факт подібних виплат без вказівок чіткої суми.

До речі, під час будівництва храму в Ерехтейоні в 409–407 рр. до н.е. робітникам платили 1 драхму на день, а в Елевсіні в залежності від кваліфікації – від 1 до 2,5 драхми (між іншим, раби отримували 3 оболи)⁹⁵.

Таким чином, оплата солдата армії Пірра була не меншою за 1 драхму в день, а зі значною долею ймовірності вона була більшою за рахунок харчування. До того ж варто додавати й інші видатки (харчування, закупівлі зброї, поховання, послуги окремих приватних осіб, дипломатичні видатки, нагороди тощо), що значно збільшить необхідну на утримання армії суму. Оскільки наші розрахунки сходяться, то можемо припустити: локрійське срібло в повному обсязі пішло на заробітну плату, і цього навіть не вистачило для покриття всіх видатків.

З Локрійського срібла відкарбували 45 305 846 тарентійських драхм, на основі вищенаведених фактів отримуємо можливість за 6 років ($6 \times 365 = 2190$ днів) утримувати за ціною однієї драхми на день ($45\,305\,846 \div 2190$) 20 688 осіб. Ураховуючи видатки не лише на утримання, що було згадано вище, а також те, що не одні Локри надавали кошти, згідно з нашим умовним припущенням в розпорядженні Пірра Аета навряд чи була можливість утримувати на регулярній основі більшу чисельність воїнів, тому рахуємо такою не більше як 30 000 осіб, що майже відповідає контингенту, переправленому з Еллади. За наявності коштів контингент збільшувався би, проте цього не сталось, і в усіх битвах та походах саме епіротів було не більше 20 000, що підтверджує наші розрахунки. Звісно, в походах допомагали союзники, збільшуючи чисельність сил, проте їх участь у кампаніях була сезонною, що, безперечно, впливало на їх перебіг, проте загальної стратегічної картини не змінювало.

Римляни ж могли в сумі мобілізувати понад 270 000. Звісно, не за раз, і вони явно не будуть сконцентровані в одному місці. Проте, втрачаючи умовних 10 000 за рік, Рим здатен був тримати умовних 50 000 солдат (2 стандартних консульських армії) протягом понад 22-х років (більше, адже буде природній приріст, щоправда, це за умови, що корінні території Лація залишаться незачепленими військовими діями). Пірр за сприятливих умов матиме не більше 20 000 солдат еллінського походження, до яких варто додати сезонну участь італіків. Чисель-

⁸⁸ Ксенофонт. *Анабазис*, IV, 7, 27.

⁸⁹ Ксенофонт. *Анабазис*, VI, 6, 37.

⁹⁰ Аристотель. *Афінська політія*, 42, 4.

⁹¹ Діодор. XIV, 43, 2; XVI, 33, 2; XVI, 36, 1; Плутарх. *Тімолеонт*, 13; Діон, 25.

⁹² Аристофан. *Міра*, sq1224; sq1251; sq1262.

⁹³ Діодор. XVII, 73, 3-4.

⁹⁴ Діодор. XVII, 73, 5.

⁹⁵ IG. 1,373-374; IG II-III, 2(1), 1672-1672.

ність останніх можемо встановити на прикладі битви при Аускулумі: вона становить не більше 60 000 осіб (якщо віримо даним Діонісія⁹⁶; хоч їх прийнято вважати завищеними, враховуючи мобілізаційні ресурси, наведені Полібієм, цифру вважаємо реалістичною) і знижуватиметься з плином часу. У взятій для прикладу битві при Гераклеї союзники участі не брали. У результаті доходимо висновку, що проти 270 000 римлян, в яких «на нові перемоги ставали нові бійці», Пірр мав під рукою не більше 80 000 (за тим же Діонісієм, і з них лиш «до 16 000 <піших> еллінів, що пересікли Іонійську затоку»⁹⁷) без можливості не лише збільшення, а й відновлення контингенту. Кількість італійських союзників постійно зменшувалась, а на утримання еллінських контингентів, навіть за наявності бажаючих йти в найманці еллінів, потрібні були кошти, яких не було. Це ілюструє всю складність стратегічного становища молосського царя і чітко пояснює і підтверджує вже згадані слова Діодора щодо «великої сили противника». Зауважимо, що виведені цифри не претендують на абсолютну точність і покликані лише відобразити загальне співвідношення сил.

Переходячи до самої битви, варто визначити конкретну кількість її учасників. Для визначення чисельності римлян маємо лише непрямі свідчення. Ось тому дослідники досить сильно розійшлись у своїх оцінках. Світило в дослідженнях античного Риму, Теодор Моммзен, вказує на 4 легіони, що разом із контингентами союзників складались з не менше 50 000 осіб (Моммзен Т., 1997, с. 387). Нібур та Шуберт, взявши за основу повідомлення Оросія про 8 мобілізованих римлянами легіонів⁹⁸, зводять «за логікою» армію Левіна до 2-х легіонів з контингентом союзників, тобто 20 000 – 25 000 (Niebuhr В. С., 1853, с. 987; Schubert R., 1894, с. 174.). Фон Скала називає 36 000 (von Scala R., 1884, с. 37), а про повідомлення Оросія не згадує взагалі, але називає війська Пірра «чисельно слабшими» (von Scala R., 1884, с. 135). У своїй епітомі Юстин прямо говорить про чисельну перевагу римлян⁹⁹, що фон Скала і взяв за основу свого судження. Гамбургер вважає римську армію при Гераклеї «значно сильнішою», а повідомлення Оросія – дуже сумнівної достовірності (Hamburger O., 1927, с. 16). Тож конкретних цифр не отримали, маючи похибку в 2 рази.

Чисельність учасників битви для нашого дослідження є критично важливою, тому необхідно її визначити. Для цього нам доведеться частково задіти деякі події контексту. Консул 281 р. до н. е. Луцій Емілій Барбула (Degrassi A., 1954, с. 52) отримав від сенату вказівку рухатись на Тарент з метою поставити ультиматум, а у випадку відмови – оголосити війну¹⁰⁰. Отримавши відмову, Барбула розпочав військові дії та захопив декілька міст¹⁰¹. Того ж року епірський стратег Мілон виступив проти консула і атакував його військо, що рухалось вузькою дорогою вздовж берегу моря¹⁰². Ситуація склалася вкрай важка: з одного боку дороги були гори, з іншого – тарентійський флот обстрілював римлян зі скорпіонів. Тоді консул здійснив учинок, що зафіксований Поліеном як стратегема тогочасного військового мистецтва – прикрив фланг свого війська полоненими тарентійцями і цим змусив ворога припинити вогонь, після чого вивів армію з-під удару¹⁰³.

За свою кампанію Барбула удостоївся тріумфу, що зафіксовано в тріумфальних фастах (Degrassi A., 1954, с. 98). Завершивши похід, консул мав йти на зимові квартири до Риму, але, всупереч звичайній римській військовій практиці, в зиму 281/280 року до н. е. Барбула вів армію до Венузії, аби стримувати самнітів та луканів. У 280 році до н. е. було набрано нові легіони, і вже новий консул – Публій Валерій Левін (Degrassi A., 1954, с. 52) – виступив

⁹⁶ Діонісій. XX, 1, 8.

⁹⁷ Діонісій. XX, 1, 8.

⁹⁸ Оросій. IV, 3, 4.

⁹⁹ Юстин. XVIII, 1, 5.

¹⁰⁰ Аппіан. III, 7, 3.

¹⁰¹ Оросій. IV, 1, 4.

¹⁰² Зонара. VII, 2.

¹⁰³ Фронтин. I, 4, 1.

назустріч молосському царю. У таких випадках армія консула 281 року до н. е. Барбула та консула 280 року до н. е. Левіна повинні об'єднатись. Барбула повинен передати лікторів Левіну і залишитись при війську як військовий трибун. Це підтверджують згадані тріумфальні фасти, де зафіксовано тріумф Емілія, сина Квінта, онука Квінта, Барбула над тарентійцями, самітами і саллентинами 10 липня 279 р. до н. е. (Degrassi A., 1954, с. 98). Єдине можливе пояснення півторарічної затримки святкування такої важливої події, як тріумф – відсутність полководця та його воїнів у самому Римі. Очевидно, війська Барбула та Левіна об'єднались. Рахуючи їх як стандартну римську похідну армію в 2 легіони по 5200 осіб піхоти та 300 осіб кінноти кожен, отримуємо 4 легіони, де в сумі буде 20 800 піхоти та 1200 кінноти римлян. Сюди варто віднести контингент союзників, чисельно аж ніяк не менший за римський, а зазвичай дещо більший. Полібій згадує про 3 легіони в консулів, де було співвідношення 1:1, тоді як в обсерваційній групі в Римі співвідношення було 1:1,5, а, за Діонісієм, в битві при Аускулі сягало 1:2,5¹⁰⁴. Лівій повідомляє, що для війни з Ганнібалом у 218 р. до н. е. в одній з армій було набрано 24 000 римських та 40 000 союзних піхотинців, 1800 римських та 4400 союзних вершників¹⁰⁵. Тому співвідношення римлян до союзників є не меншим, як 1:1, а скоріш за все більшим. Навіть рахуючи найменше з можливих співвідношень, в сумі отримуємо 44 000 римлян.

Попередня кампанія Барбула не була складною, тому втрати його армії за період від початку військових дій до об'єднання з Левіном ми вважаємо незначними. Проте вони явно були, та й не обійшлося без санітарних втрат: хоч когось-то скосила дизентерія. Проте сумарні втрати в армії Барбула були мінімальними. До того ж у римлян була традиція звітувати під кінець року, в т. ч. і про втрати особового складу. Базуючись на цих звітах, батьки-засновники (сенатори) ухвалювали рішення про подальші дії, відправляючи необхідні «маршові» підкріплення. Це дозволяло в тривалих кампаніях утримувати чисельність підрозділів на приблизно одному рівні, а за потреби – нарощувати сили.

У кінцевому підсумку, об'єднану римську армію при Гераклеї вважаємо не меншою за 40 000 бійців, а зі значною долею ймовірності – ще більшою; це вже з врахуванням як гіпотетичних втрат попередньої кампанії, так і можливих декількох когорт гарнізонів для опорних пунктів в Самнії.

Визначаючи чисельність армії Пірра під Гераклеєю, зазвичай дослідники прямо посилаються на повідомлення Плутарха, рахуючи всі 20 000 піхоти, 3000 вершників, 2000 лучників та 500 родосців¹⁰⁶. Інколи туди додають 3000 авангарду Мілона і союзників, визначаючи їх кількість наближеною до 5000–8000. Фон Скала називає «менше» 36 000, притому вказує на перерахованих Плутархом, інформацію якого зводить за походженням до Проксена, і «*напевно чи більше 5 000 тарентійців*» (von Scala R., 1884, с. 162). Звідки взяли ще 5 тисяч – невідомо. Санті доходить до суми в 30 000–32 000 (Santi A., 1914, с. 288), а Гамбургер – 30 000 (Hamburger O., 1927, с. 15). У методі цих дослідників є одне слабке місце. Підсумовуючи всі сили Пірра разом з авангардом Мілона, дослідники відмічають необхідність тримати в Таренті гарнізон. Чисельність цього підрозділу визначають зазвичай як «той, що там перебував раніше», вказуючи на авангард Мілона, тобто 3000. Для такого великого міста зі значною протяжністю стін і не надто лояльним населенням¹⁰⁷ (Дройзен И. Г., 2011, с. 81–82; Моммзен Т., 1997, с. 386) подібні сили виглядають замалими. Тож, на нашу думку, цей гарнізон був більшим.

Чисельність міських гарнізонів в античності була різною, і знайти якусь пряму та очевидну кореляцію неможливо. У нас є можливість визначити його досить точно. За Плутархом, усього до Італії переправилось 28 500 осіб, але, за Діонісієм, у битві при Аускулі брали участь 16 000 з них¹⁰⁸. Тож різниця між цими двома цифрами становить суму втрат попереднього

¹⁰⁴ Діонісій. XX, 1, 8.

¹⁰⁵ Лівій. XXI, 17, 3.

¹⁰⁶ Плутарх. *Піпп*, 15.

¹⁰⁷ Плутарх. *Піпп*, 16; Аппіан. III, 8; Зонара. VIII, 2, 8; VIII, 6, 10-12.

¹⁰⁸ Донісій. XX, 1, 8.

походу та гарнізон Тарента. Втрати при Гераклеї нам відомі з двох джерел, їх розберемо пізніше, тому зараз обмежимося розміром гарнізону, що за таких розрахунків буде становити 8500 осіб.

Тепер можна вирахувати чисельність армії молосського царя: від 28 500 прибулих з-за Іонійської затоки віднімаємо 8500 гарнізону Таренту, але додаємо тарентійський контингент, у чисельності якого дослідники сходяться, і вона становить 5000. У сумі отримуємо 25 000 армії Пірра проти понад 40 000 римлян.

Цар зник діяти активно, проте розумів обмеженість своїх сил і чекав прибуття союзників. Консул спробував відрізати Пірра від луканів, що вже рухали на з'єднання з епірським гегемоном. Ціль логічна, і здавалось, що Левін її досяг, адже Пірр розташувався на рівнині між Пандосією та Гераклеєю (на північ від р. Сіріс, де став очікувати). Доступна антична літературна традиція дозволяє в цілому уявити хід самої битви¹⁰⁹, детальний розбір перебігу якої виходить за рамки нашого дослідження. Залишаючи героїчні епізоди, викривлені римською пропагандою, за дужками, констатуємо результат бою: римська армія цілком і повністю програла, панічно тікаючи¹¹⁰ до самої Венузії (Niebuhr V. G., 1853, с. 995).

Щодо втрат у цій битві склалась екстраординарна для античних першоджерел ситуація – маємо можливість зіставити різні дані. Плутарх повідомляє, що Діонісій називає втрати римлян «без малого 15 000» та Пірра – 13 000, а Єронім – 7000 та «менше 4000» відповідно¹¹¹. Априорі Єронім заслуговує більше довіри, проте перевіримо обидві цифри. Виходячи з наших розрахунків чисельності учасників, а також співвідношення вбитих до поранених в античності як 1:2, можна порахувати стан війська після бою. За Діонісієм, отримуємо $15\ 000 + (15\ 000 \times 2) = 45\ 000$ римлян та $13\ 000 + (13\ 000 \times 2) = 39\ 000$ бійців армії Пірра. Виходить, що, за Діонісієм, римляни втратили все військо, а Пірр – 156%. Таким цифрам явно не має віри. За Єронімом: $7\ 000 + (7\ 000 \times 2) = 21\ 000$ римлян та $4\ 000 + (4\ 000 \times 2) = 12\ 000$. У відсотковому співвідношенні 52,5% римлян та 48% греків.

Ще є данні Оросія, але лише з боку римлян, адже «в давніх письменників є звичай не повідомляти кількості вбитих тієї сторони, яка здобула перемогу, щоб втрати переможця не затьмарювали славу перемоги»¹¹². Оросій повідомляє про 15 126 вбитих та 1392 полонених. $15\ 126 + (15\ 126 \times 2) + 1392 = 46\ 770$, що рівно всій римській армії. Себто говорити про достовірність цих чисел важко. Оросій був епітоматором Лівія, тому гіпотетично повинен взяти ці цифри у свого попередника, але Оросій, як і Флор, битву ідентифікує на р. Ліріс¹¹³, що в Лації, замість р. Сіріс у Луканії. Епізод з першим гастатом 4-го легіону Гаєм Нуміцієм, якого в Оросія звать «Мінуцій», він переміщує від битви при Аускулумі, як у Флора, до битви при Гераклеї¹¹⁴. Таким змішанням епізодів двох битви Оросій перетворює панічну втечу римлян на завзятий бій із жахливим результатом для обох армій, що дозволяє йому пояснити «умовчання» джерел щодо втрат Пірра. Таким чином, цій інформації не варто довіряти, але вона наводить на цікавий роздум. Моммзен об'єднує версії Єроніма та Оросія, вказуючи з римського боку на 7000 втрат вбитими та пораненими, яких знайшли на полі бою переможці, а 15 000 визначає як сумарні втрати разом з евакуйованими пораненими (Моммзен Т., 1997, с. 388). У нашому розрахунку на 1-го вбитого припадає 2 поранених, тобто 5000 вбитими та 10 000 пораненими (37,5% без полонених). За Моммзеном виходить, що Єронім рахував убитих і поранених, і йому був невідомий точний стан римської армії після відступу, що було відомо римським джерелам, з яких запозичив свою цифру Оросій. Але тоді 4000 втрат греків також становлять загальну

¹⁰⁹ Плутарх. *Пірр*, 16-17; Діонісій. XIX, 12; Лівій. *Періохи*, 13; Євтропій. II, 11; Юстин. XVIII, 1, 4; Флор. I, 13, 7-8; Оросій. IV, 1, 8; Зонара. VIII, 3, 6-12.

¹¹⁰ Плутарх. *Пірр*, 17; Лівій. XXII, 58, 8; Оросій. IV, 1, 11.

¹¹¹ Плутарх, *Пірр*, 17.

¹¹² Оросій. IV, 1, 12.

¹¹³ Оросій. IV, 1, 8; Флор. I, 13, 7.

¹¹⁴ Оросій. IV, 1, 10; Флор. I, 13, 9.

суму. За такого розкладу втрати армії Пірра становили б 1333 вбитими та 2767 пораненими (16%), однак Моммзен пише про армію Пірра «*бл. 4 тис. його кращих солдат полягли на полі бою*» (Моммзен Т., 1997, с. 388). За таких умов втрати армії Пірра повинні би становити 48%, що на 10,5% більше римських. Це виглядає неймовірним, особливо в умовах того, що Моммзен вважає римську армію більшою за 50 000, що на четверть більше наших розрахунків, а про армію Пірра не говорить нічого, окрім контингенту, що переправився із царем (25 500), що відповідає нашим розрахункам. Подібний дуалізм у підході до підрахунків римських та епірських втрат залишається незрозумілим.

Досить важко згадати випадок, щоб античний автор указував кількість поранених. За наслідками битви при Тразіменському озері Лівій згадує втрати сторін убитими, але нічого не говорить про поранених; лише обмежується фразою: «*дві з половиною тисячі супротивників загинули в бою, і багато після від ран*»¹¹⁵. Полібій згадує вбитих карфагенян та полонених римлян¹¹⁶, також мовчить про поранених. Відносно битви при Каннах ситуація аналогічна. Лівій згадує серед римських втрат убитих і полонених¹¹⁷, як і решта авторів¹¹⁸. Щодо армії Ганнібала називають лише кількість убитих¹¹⁹. Фулідід, описуючи битву на о. Сфактерія, вказує, що «... коли багато воїнів уже зазнали поранення, <...> лакедемоняни <...> почали відступати до найближчого укріплення ...»¹²⁰. У результаті перемоги афінян спартанці здались у полон, проте Фулідід називає цифру тільки убитих та полонених воїнів¹²¹. Тож античні автори вкрай рідко виокремлювали категорію поранених і в таких випадках це чітко вказували¹²².

Дройзен вказує на 3000 солдат армії Пірра та 7000 римлян вбитими (Дройзен И. Г., 2011, с. 83–84), імовірно, слідуючи інформації Єроніма, має на увазі ще близько 1000 вбитих тарентійців. Утім, повністю списувати інформацію Оросія не варто, адже тут вказано про полонених, які неодноразово згадуються в рамках історій про Гая Фабриція Лусціна. Та й подібність цифри Діонісія та Оросія наводить на одне джерело походження, скоріш за все, когось із римських ранніх анналістів. Ця цифра не випадкова. Неможливо уявити, щоб римські анналісти перебільшували свої втрати, тому пропонуємо певне пояснення. Єронім називає числа досить достовірні, але то є загиблі. Водночас цифра Оросія та Діонісія є сумою втрат за результатами кампанії, що відповідає типовій римській практиці. Тобто туди входять не тільки вбиті, але й дезертири. Полонені відображені окремо¹²³. Античні автори не виділяли поранених, тому їх поки що не враховуємо, обмежившись безповоротними втратами. У результаті безповоротні втрати римлян за кампанію становлять 7000 убитих, близько 1500 полонених та 8000 дезертирів і перебіжчиків (в сумі 16 500, тобто 41%) Пірр же втратив 4000 вбитими за битву (тобто 16%), до яких варто додати ще абсолютно мізерну кількість санітарних втрат за решту кампанії.

Щоб остаточно закрити питання втрат, розглянемо вкладений в уста Пірра вислів, до якого нас відсилає словник: «*Ще одна така перемога, і я залишуся без війська*» (Врублевський В. К., 1987, с. 595). Ці слова є в джерелах, проте в Плутарха це звучить інакше – «*Якщо ми отримаємо ще одну перемогу над римлянами, то остаточно загинемо*»¹²⁴ і значно різниться від версії Діодора: «*Якщо я переможу ще в одному бою з римлянами, у мене не залишиться жодного солдата з тих, хто переправився разом зі мною*»¹²⁵, як із повідомленням інших авторів¹²⁶.

¹¹⁵ Лівій. XXII, 7, 2–3.

¹¹⁶ Полібій. III, 85, 1–2; III, 85, 5.

¹¹⁷ Лівій. XXII, 49, 15; XXII, 49, 18.

¹¹⁸ Євтропій. III, 10, 4; Аппіан. VII, 4, 25; Плутарх. *Фабій*, 16; Полібій. III, 117, 4; Квінтіліан. VIII, 6, 26.

¹¹⁹ Полібій. III, 117, 6; Євтропій. Євтропій. III, 10, 3.

¹²⁰ Фулідід. IV, 35, 1.

¹²¹ Фулідід. IV, 38, 5.

¹²² Руф. VII, 9, 16; Аппіан. XIII, 119; Арріан. *Похід Александра*, I, 20, 10; V, 24, 5; Діодор. XVII, 61, 3.

¹²³ Євтропій. II, 11, 3; Оросій. IV, 1, 11.

¹²⁴ Плутарх. *Пірр*, 21.

¹²⁵ XXII, 6, 2.

¹²⁶ Кассій. fr 40, 19; Оросій. IV, 1, 15; Зонара. VIII, 3.

Таке розходження ми пояснюємо літературним опрацюванням, що заперечує пряме цитування. Це важливо, адже античні автори полюбляли саме прямі цитати видатних діячів. Ураховуючи виклад Плутарха, варто звернути увагу на два важливих моменти. По-перше, автор описує битву при Аускулумі, наводячи версію Єроніма, після чого наводить протилежну версію подій Діонісія. Саме в рамках цієї версії згадується дана фраза. По-друге, Плутарх використовує слово «говорять». Це притаманно античним авторам у випадках, коли вони самі не вірять у достовірність написаного. Через фрагментарність збереження праці Діонісія неможливо встановити повну картину подій у його версії, проте Плутарх чітко вказує на запозичення цієї фрази саме в Діонісія. Напряму чи через «другі руки» Діонісій мав доступ до праці Проксена¹²⁷, але писав проримську версію подій, здебільшого використовуючи напрацювання римської анналістики¹²⁸, слідує всім її тенденціям. А там подібні «крилаті вислови» полюбляли, як та ж історія зі словами Магарбала, адресованими Ганнібалу після битви при Каннах¹²⁹. Тільки так можна пояснити подібний виклад Плутарха, який римською анналістикою в цій біографії не користувався (Schubert R., 1894, с. 61). Діонісій запозичив фразу з римських анналів, але її не було ні в критичного до джерельної бази Єроніма, ні в учасника подій Проксена, а ні в свідка подій Тімея. Це підтверджує сам Діонісій: «...прочитавши Єроніма, Тімея, Полібія <...> не знайшовши в них того, про що пишу я, подумують, що і я все роблю поверхнево, і вважатимуть необхідним дізнатись, звідки я отримав свідчення про все описане»¹³⁰ і перераховує свої джерела¹³¹. Стиль античних істориків відрізнявся від автора до автора досить сильно. Діодор пише: «у мене не залишиться жодного солдата з тих, хто переправився разом зі мною»¹³², і в Діонісія в описі чисельності військ при Аускулі присутня подібна конструкція речення – «еллінів, що перетнули Іонійську затоку»¹³³. Обидва автори концентруються саме на солдатах з Еллади, чого не робить Плутарх. Прослідковується явне запозичення такої фаталістичної позиції з одного джерела. За виключенням Єроніма (Проксен не згадується Діодором), обидва автори використали лише два відомих нам джерела. Тімей виключається. Його працю використав Плутарх, явно вказавши на походження цього пасажу від невідомого йому автора. Залишається тільки Квінт Фабій Піктор, твором якого скористався як Діодор¹³⁴, так і Діонісій¹³⁵. Проте це не виключає будь-якого іншого римського анналіста II–I ст. до н. е., адже можемо прослідкувати тільки ідентифікованих авторів. У будь-якому разі такого пасажу явно не було у творах учасників та свідків подій, і це чергова вигадка римської пропаганди, що походить, імовірно, від Піктора. Останній відомий сумнівною цінністю інформації. Полібій указував на нелогічність та неправдоподібність викладу Піктора відносно подій, що, буцімто, призвели до Ганнібалової війни¹³⁶. Більше того, Полібій попереджає читача не вірити абсолютно нічому, написаному Піктором¹³⁷.

Військові наслідки зрозумілі – це була видатна перемога грецької зброї з дуже відчутними втратами для противника і допустимими втратами грецької армії, а ряд тактичних прийомів, використаних Пірром, стануть стратегемами й матимуть неабиякий вплив на розвиток військового мистецтва. Політичні наслідки перемоги при Гераклеї були значні: вся Південна Італія була втрачена для римлян¹³⁸. Незадоволені римською владою італіки вийшли з режиму очіку-

¹²⁷ Діонісій. XX, 10, 2 = FHG II. P. 461.

¹²⁸ Діонісій. I, 7, 1-3.

¹²⁹ Лівій. XXI, 51, 4.

¹³⁰ Діонісій. I, 7, 1.

¹³¹ Діонісій. I, 7, 3.

¹³² Діодор. XXII, 6, 2.

¹³³ Діонісій. XX, 1, 8.

¹³⁴ Діодор. VII, fr5, 4-6

¹³⁵ Діонісій. I, 7, 3.

¹³⁶ Полібій. III, 8, 1-9

¹³⁷ Полібій. III, 9, 4-5

¹³⁸ Плутарх, Пірр, 17; Юстин. XVIII, 1, 9; Зонара. VIII, 3; Кассій. fr40, 21.

вання та відкрито приєднались до Пірра. Не меншими були моральні наслідки. У самому Римі поразку сприйняли вкрай серйозно. Навіть римський письменник II–III століття н. е. (Бугаєва Н. В., 2011, с. 94) Луцій Ампелій у «*Liber memorialis*», написаному майже через 5 століть після подій, у главі про римські поразки за всю тисячолітню історію Риму перераховує всього 5 таких випадків. Гераклея – один із них, поряд із поразками від Порсени, Ганнібала, кімврів та Спартака¹³⁹. За весь республіканський період Риму відомі лише 2 випадки, коли противник підходив до Вічного Міста – Пірр та Ганнібал. Французький дослідник П'єр Левек звернув увагу на особливе значення цієї війни, адже її наслідки в'їлися в глибини римської свідомості, посіявши страх перед емірським гегемоном (Lévêque P., 1957, с. 543). З військового погляду перемоги Пірра були гідними та знаковими, адже саме його тактику при Гераклеї надалі розвинув та втілював у життя Ганнібал при Требії, і, як вершина військового мистецтва – 2 серпня 216 р. до н. е. при Каннах. Отже, жодне із запропонованих трактувань «Піррової перемоги» не підпадає під тактичні та стратегічні наслідки битви при Гераклеї (та й Аускулума також). Сучасне трактування цієї ідіоми з'явилося винятково під впливом римської пропаганди, що в погоні за звеличенням своїх заслуг явно викривила реальну картину.

Насамкінець, звертаємось до Діодора. Його трактування вірне – перемоги Пірра є нічим іншим, як «Кадмієвими», однак у цілком конкретному, використаному сицилійським істориком значенні цього терміна, що відрізняється від інших версій. Тобто Діодор дає загальну оцінку всієї кампанії *post factum*, де чітко вказує на значну перевагу римлян у силах: «переможені не наражаються на небезпеку через величину своєї переваги», а «переможцю були завдані лиха і нещастя, які зазвичай супроводжують поразку»¹⁴⁰. Все це є оцінкою результату – Пірр не зміг завоювати Рим, адже і не міг цього зробити взагалі. Його «безславне» повернення до Еллади після років безперспективної боротьби як раз і є тим лихом і нещастям, що супроводжують поразку, незважаючи на всі отримані ним перемоги.

Таким чином, термін «Піррова перемога» є порівняно сучасним (енеологізмом), і він абсолютно не відповідає реальному стану речей, адже перемоги Пірра Аета були видатними зразками військового мистецтва античності. Битва при Гераклеї 280 р. до н. е., до якої зміщує походження крилатого виразу антична історіографія, насправді була знаковою, містила ряд тактичних нововведень та мала значні військові та політичні наслідки, що ніяк не корелює із сучасним розумінням «Піррової перемоги». Та й сам крилатий вислів, від якого походить ідіома, викликає багато сумнівів у своїй достовірності. Напрацювання ж Пірра Аета на військовому поприщі ставали стратегемами, і саме Піррові ідеї далі розвинув та кристалізував Ганнібал Барка. Ототожнення «Піррової перемоги» з античним терміном «Кадмієва перемога» також є не завжди коректним через різне його трактування античними авторами. Якщо версії Геродота, Платона та Павсанія можна вважати тотожними сучасному розумінню «Піррової перемоги», то єдиний автор, що використовує термін «Кадмієва перемога» до діянь Пірра, – Діодор Сицилійський, котрий вкладає в нього зовсім інше значення.

Список використаних джерел та літератури

- Бугаєва Н. В., 2011. Ещё раз к вопросу о жанре, адресате и достоверности «Памятной книги» Л. Ампелия. *Вестник древней истории*. 2011, № 1 (276). М. 93–105.
- Врублевський В. К., 1987. Кравчук Л. М., Кудрицький А. В., *Політичний словник*. Київ.
- Гончарова Н. А., 2013. *Из античной мудрости. Латинские пословицы и поговорки с русскими соответствиями*. М.
- Дройзен И. Г., 2011. *История эллинизма. История эллинистов: Пер. с нем.* М.
- Казаров С. С., 2003. Ещё раз о «Пирровой победе». *Вопросы истории*. 2003, № 8. Москва. 147–150.
- Клаузевиц К., 2004. *1812 год*. М.
- Маринович Л. П., 1975. *Греческое наемничество IV в. до н. э. и кризис полиса*. М.

¹³⁹ Ампелій. 45, 2.

¹⁴⁰ Діодор. XXII, 6, 2.

- Моммзен Т., 1997. *История Рима. В 4 томах. Том первый*. Р.
- Франке П.-Р., 2015, Пирр. В: *Кембриджская история древнего мира, Т. VII. 2: Возвышение Рима – от основания до 220 года до н. э.* Москва: Научно-издательский центр «Ладомир», 535–562.
- Brunt P. A., 1971. *Italian Manpower 225 B.C. – A.D. 14*. Clarendon Press.
- Daly G., 2002. *Cannae: The Experience of Battle in the Second Punic War*. London.
- Degrassi A., 1954. *Fasti Capitolini*. Torino.
- Griffith G. T., 1935. *The Mercenaries of the Hellenic World*. Cambridge.
- Hamburger O., 1927. *Untersuchungen über den Pyrrhischen Krieg*. Würzburg.
- Howatson, M. C., 2006. *The Oxford Companion to Classical Literature, 2nd ed.* New York: Oxford University Press.
- Lévêque P., 1957. *Pyrrhos*. Paris.
- Liddell H. G., A *Lexicon abridged from Liddell and Scott's Greek-English lexicon, 6th ed.* Oxford At the University Press.
- Morford M. P. O., 2002. Lenardon R. J. *Classical Mythology, 7th ed.* New York: Oxford University Press.
- Nedertof A. B., 1979. *Pyrrhus van Epirus*. Amsterdam.
- Niebuhr B. C., 1853. *Römische Geschichte. Berichtige Ausgabe in einem Band*. Berlin.
- Niese B., 1896. Zur Geschichte des Pyrrhischen Kriegeres. *Hermes*. Bd 31.
- Pritchett W. K., 1971. *Ancient Greek Military Practices*. Berkeley-Los Angeles-London.
- Santi A., 1914. *L'ultima campagna di Pirro in Italia*. Neapolis.
- Scala R. von., 1884. *Der Pyrrhische Krieg*. Leipzig; Berlin.
- Schubert R., 1894. *Geschichte des Pyrrhus*. Königsberg.
- Tarn W. W., 1913. *Antigonos Gonatas*. Oxford.

Mykhailo Polishchuk

TO THE PROBLEM ABOUT THE “PYRRHUS VICTORY”

The purpose of the article is comprehensively investigate the origin of the idiom “Pirrhic victory” on the example of the battle of Heraclea in 280 B. C. The source base of the research is the work of ancient historians and the Locryan Temple Archives (39 bronze tablets with inscriptions, stored in the city of Lokry in the temple of Olympian Zeus and were found in the period 1958-1959 by the German researcher P. Franke). The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, scientificity, verification, author's objectivity, as well as the use of general scientific methods of analysis, synthesis and generalization. The scientific novelty consists in a comprehensive analysis of the idiom “Pirrhic victory” in various versions of its modern interpretation and its relation to the ancient analogue “Cadmian victory” in various versions of the ancient understanding within the framework of the Hesperian campaign (280–175 B. C.) of Pyrrhus of Epirus (319/318-282 B. C.).

The general strategic balance of forces and resources of the opposing sides, as well as the number of participant in the Battle of Heraclea are analyzed. It was found that in the surviving fragments of the work ancient historians only Diodorus uses the definitions “Cadmian victory” in relation uses to the battles with the participation of Pyrrhus Aetius against the Romans, however, it is identical to the modern interpretation of the “Pirrhic victory”. It was revealed that in counting the number of participants in the Battle of Heraclea, some historians due to the imperfection of their chosen methodology allowed inaccuracies, which, in turn, contributed to the distortion of the idea of the specifics of the military confrontation between Pyrrhus and Rome. Calculations of the general strategic ratio of the forces of the warring parties were made on the basis of available sources. The incorrectness of using the term “Pirrhic victory” in relation to both the battle of Heraclea (280 B. C.) and the battle of Ausculum (279 B. C.) has been proven. The first use of the term was recorded in a didactic book “The Study of History Rendered Easy, by a Plan Founded on Experience” (authorship Ann Fletcher, S. Dutton and H. F. Dutton published in 1798, the book is a school textbook in which the authors did not engage in analysis or criticism of ancient primary sources).

Key words: battle of Heraclea, Cadmian victory, Pyrrhus Aetius, Pyrrhus of Epirus, Pirrhic victory.

References

- Buhaeva N. V., 2011. Eshhyo raz k voprosu o zhanre, adresate y dostovernosty “Pamyatnoj knyhy” L. Ampelyya [Once again to the question of the genre, addressee and reliability of the “Memorable Book” by L. Ampelius]. *Vestnyk drevnej istoriji*. 2011, № 1 (276). M. 93–105.
- Vrublevs'kyj V. K., 1987. Kravchuk L. M., Kudryc'kyj A. V., *Politychnyj slovnyk* [Political dictionary]. Kyiv. (In Ukrainian).
- Honcharova N. A., 2013. *Iz antychnoj mudrosty. Latynskije poslovice i pohovorki s russkimi sootvetstviyamy* [From ancient wisdom. Latin proverbs and sayings with Russian equivalents]. Minsk.
- Drojzen Y. H., 2011. *Istoriya ellinizma. Istoriya epihonov* [History of Hellenism. History of the Epigones]. M.
- Kazarov S. S., 2003. Eshhe raz o “Pirrovoj pobede” [Once again about the “Pyrrhic victory”]. *Voprosy istoriji*. 2003, № 8. M. 147–150.
- Klauzevyc K., 2004. *1812 god* [1812]. M.
- Marynovych L. P., 1975. *Hrecheshkoje najemnychestvo IV v. do n.e. i krizis polisa* [Greek mercenaryism of the 4th century. BC e. and the crisis of the polis]. M.
- Mommzen T., 1997. *Istoriya Ryma. V 4 tomax. Tom pervyj* [History of Rome. In 4 volumes. Volume one]. R.
- Franke P.-R., 2015, Pyrr. V: *Kembrydzhszkaja istorija drevnego mira, T. VII. 2: Vozvyshenije Rima – ot osnovanija do 220 goda do n.e.* [The Cambridge History of the Ancient World, Vol. VII. 2: The Rise of Rome - from its founding to 220 BC.] M.: Nauchno-izdatel'skij centr “Ladomyr”, 535–562.
- Brunt P. A., 1971. *Italian Manpower 225 B.C. – A.D. 14*. Clarendon Press.
- Daly G., 2002. *Cannae: The Experience of Battle in the Second Punic War*. London.
- Degrassi A., 1954. *Fasti Capitolini*. Torino.
- Griffith G. T., 1935. *The Mercenaries of the Hellenic World*. Cambridge.
- Hamburger O., 1927. *Untersuchungen über den Pyrrhischen Krieg*. Würzburg.
- Howatson, M. C., 2006. *The Oxford Companion to Classical Literature*. New York: Oxford University Press.
- Lévêque P., 1957. *Pyrrhos*. Paris.
- Liddell H. G. A *Lexicon abridged from Liddell and Scott's Greek-English lexicon*. Oxford At the University Press.
- Morford M. P. O., 2002. Lenardon R. J. *Classical Mythology*. New York: Oxford University Press.
- Nedertof A. B., 1979. *Pyrrhus van Epirus*. Amsterdam.
- Niebuhr B. C., 1853. *Römische Geschichte. Berichtige Ausgabe in einem Band*. Berlin.
- Niese B., 1896. Zur Geschichte des Pyrrhischen Krieges. *Hermes*. Bd 31.
- Pritchett W. K., 1971. *Ancient Greek Military Practices*. Berkeley-Los Angeles-London.
- Santi A., 1914. *L'ultima campagna di Pirro in Italia*. Neapolis.
- Scala R. von., 1884. *Der Pyrrhische Krieg*. Leipzig; Berlin.
- Schubert R., 1894. *Geschichte des Pyrrhus*. Königsberg.
- Tarn W. W., 1913. *Antigonos Gonatas*. Oxford.